

VÁMOS PÉTER

„Kína változik. Úgy látszik, nekünk is változtatni kell.”

Magyar–kínai kapcsolatok az 1980-as években*

A nyolcvanas évek elején Kína a szocialista országokat három csoportba sorolta. A „barátok” között a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK), Jugoszlávia és Románia szerepelt. „Ellenségként” a Szovjetunió, Kuba, Vietnam, Laosz és Mongólia volt számon tartva. A harmadik csoportot azok a szocialista országok alkották, amelyeket Kína szeretett volna „megnyerni magának”.¹ A kínaiak véleménye szerint ezek az országok „nem szolgálták közvetlenül” a szovjet külpolitikai célok megvalósítását, a belpolitikai reformok terén szerzett tapasztalataikat pedig Kína felhasználhatta saját gazdasági gondjai megoldásához.² A szocialista országok e harmadik csoportjába tartozott Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) mellett Magyarország is.³ Jelen tanulmány ezen országok Kínával fenntartott kapcsolatait mutatja be, különös tekintettel a magyar–kínai viszony alakulására. Elemzi a szovjet–kínai viszony normalizálásának folyamatában betöltött szerepüket, valamint azt, hogy hogyan hatott a szovjet–kínai viszony rendezési folyamata a Kínával fenntartott kétoldalú kapcsolataikra. Először a kínai–kelet-közép-európai kapcsolatok tágabb keretét szolgáló szovjet–kínai viszony alakulását vázolom fel. Ezt követően bemutatom a relációt befolyásoló kínai és szovjet megfontolásokat, majd a kapcsolatok fő jellemzőit és tendenciáit egészen 1989-ig, az azonos társadalmi rendszeren alapuló kapcsolatok megszűntéig.

Szovjet–kínai kapcsolatok a nyolcvanas években

Mao Ce-tung 1976-ban bekövetkezett halálát követően a kínai párt Teng Hsziao-ping nevével fémjelzett új vezetése a belső reformok és a külvilág felé történő nyitás politikáját választotta. Az új politika 1978. decemberi meghirdeté-

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok 78484. sz. projekt keretében készült.

1 Szabó Ferenc külügyminisztériumi főosztályvezető feljegyzése: Szovjet főosztályvezető a kínai helyzetről. Magyar Országos Levéltár (= MOL) XIX-J-1-j-SZU-103t-006972/1981. Jelenleg a korszak kínai levéltári forrásai nem hozzáférhetőek. A tanulmányban a kínai nevek és szavak az ún. népszerű magyar átírásban szerepelnek.

2 A párizsi magyar sajtóattasé és kínai kollégája között 1981 februárjában lezajlott beszélgetésről: Párizs, 1981. febr. 26. MOL XIX-J-1-j-Kína-22-001658-1981.

3 Albánia is a szocialista országok közösségébe tartozott, ám a Kínához és a Szovjetunióhoz fűződő sajátos viszonya miatt nem sorolható egyetlen kategóriába sem.

sével egy időben rendezte kapcsolatait az Egyesült Államokkal, és óvatos lépéseket tett a szovjet–kínai viszony normalizálása érdekében is. A viszony rendezésében mind a Szovjetunió, mind Kína érdekelt volt. Az akkor már évtizedes szovjet–kínai szembenállás ugyanis biztonságpolitikai és gazdasági gondokat okozott mindkét fél számára. A több mint négyezer kilométernyi közös határszakasz mentén a hatvanas évek vége óta jelentős haderők állomásoztak. A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok a minimumra csökkentek, miközben a két gazdaság kölcsönösen jól kiegészíthette volna egymást.⁴

A nyolcvanas évek elején Peking a viszony rendezését három feltételhez kötötte. A „három fő akadály” a Kína északi határai mentén és Mongóliában állomásozó szovjet haderő, a Kambodzsa megszállásában Vietnamnak nyújtott szovjet támogatás, valamint Afganisztán szovjet megszállása volt. Moszkva elutasította a kínai előfeltételeket. Diplomatai azt állították, hogy harmadik országok belügyeibe nem avatkozhatnak, és a három érintett állam ügyei nem lehetnek a kétoldalú viszony rendezését célzó tárgyalások témái. A kínaiak ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy az általuk megnevezett „akadályok” felszámolása a Kínára nehezedő szovjet fenyegetést is csökkentené.

Az évtized folyamán a kínai vezetés a Moszkvával való kapcsolatok normalizálásának előfeltételeit illető elvi engedményt nem tett ugyan, de a gyakorlati előnyök érdekében óvatos „kis lépések” megtétele nem volt Teng ellenére. Az állandó katonai nyomás fenntartása mellett a szovjetek is tettek kis lépéseket. A kölcsönös érdekeknek megfelelően először felújították a határ menti kereskedelmet, majd a tudományos és technológiai együttműködést, 1987-ben pedig a határtárgyalásokat. Az évtized közepén már öt évre szóló kereskedelmi egyezmény megkötése is napirendre került.

A kettős megközelítés az évtized folyamán jellegzetes elem maradt mind Peking, mind Moszkva taktikájában. Ennek következtében a szovjet–kínai kapcsolatok két, egymástól jól elkülöníthető szinten fejlődtek. Gyorsan bővültek az államközi gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok, de a stratégiai együttműködés és a pártközi kapcsolatok javítása érdekében a kínaiak a Szovjetuniótól várták a kezdeményezést – legalább a „három akadály” egyikében.

A folyamat jól megkomponált forgatókönyv szerint zajlott. A „három akadály” nem gátolta a kétoldalú kapcsolatok különböző szinteken és területeken történő fejlesztését, miközben jelezte az amerikaiaknak, hogy kínai részről nem fenyeget a Szovjetunióval való újbóli szövetség létrehozása.

Az első nagy lépést a tárgyalások felújítása érdekében a szovjetek tették meg. Leonyid Brezsnyev 1982. márciusi taskenti beszédében Kínát szocialista országnak nevezte; támogatta Peking álláspontját a Tajvan-kérdésben, és a politikai kapcsolatok normalizálását célzó tárgyalások megkezdését javasolta. A kínaiak azonnal reagáltak, és politikai konzultációkat javasoltak. A független külpolitikai irányvonal hivatalos elfogadása, a „szociálimperializmus” és „modern

⁴ *Lowell Dittmer: Sino-Soviet Normalization and Its International Implications, 1945–1990. Seattle–London, 1992. 82–83.*

revizionizmus” kifejezések elhagyása az 1982-es alkotmányból legalább annyira volt Moszkvának szánt gesztus, mint annak jelzése, hogy a reform és nyitás politikájának meghirdetése óta jelentős ideológiai változások következtek be Kínában.

A külügyminiszter-helyettesi konzultációk első fordulójára 1982. október 5–21. között került sor Pekingben. Az alapvető véleménykülönbség ellenére a felek megállapodtak a megbeszélések folytatásában. A második fordulóra 1983 tavaszán Moszkvában került sor. A következő hat évben évente két, összesen tizenkét külügyminiszter-helyettesi szintű politikai konzultációt tartottak: egyet tavasszal Moszkvában, egyet pedig ősszel Pekingben.

A következő években politikai kérdésekben ugyan nem történt előrelépés, a kínaiak továbbra is ragaszkodtak hozzá, hogy csak a „három akadály” elhárítását követően hajlandók a kétoldalú viszony normalizálására, a kapcsolatok mégis tovább bővültek. Egy sor bizalomerősítő intézkedésre került sor az államközi kapcsolatok, a gazdaság és a kereskedelem, a kultúra, a sport, sőt a határőrségek együttműködése terén is.⁵ Gorbacsov 1985. márciusi hatalomra kerülésének idejére nyilvánvalóvá vált, hogy a nosztalgikus emlékeket is ápoló szocialista szomszédok súlyos nézeteltéréseik megoldásán dolgoznak.⁶

A kétoldalú kapcsolatokban a valódi áttörés Gorbacsov főtitkárrá választása után következett be. A Szovjetunió gazdasági stagnálása már Brezsnyev halála előtt is nyilvánvalóvá vált, de a nyolcvanas évek közepére olyan szintet ért el, amikor a konszolidáció esélye már meglehetősen csekély volt az egyébként is kevésbé hatékony szocialista gazdasági rendszerben.⁷ A *Szovjetunió Kommunista Pártja* (SZKP) 1986 februárjában megtartott XXVII. kongresszusán Gorbacsov radikális gazdasági reformokat sürgetett, miközben nagyra értékelte a kínai reformot, és a kapcsolatok javulása feletti elégedettségének adott hangot. Ettől kezdve a Szovjetunió iránti kínai érdeklődés a főtitkár törekvéseire összpontosult, különös tekintettel a gazdaságirányítási rendszer reformja iránti elkötelezettségére.

Gorbacsov belátta, hogy a Szovjetunió kritikus gazdasági helyzetének külpolitikai vonatkozásai is vannak, és igyekezett visszafordítani vagy legalábbis megállítani a katonai erőre való túlzott támaszkodás folyamatát. Az 1986-os SZKP politikai bizottsági (PB-) ülések jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a főtitkár elismerte, hogy a Kreml súlyos hibákat követett el Afganisztánnal kapcsolatban, és eltökéltnek mutatkozott a háború befejezésére és a szovjet csapatok kivonására.⁸

5 Iván László nagykövet rejtjeltávirata: Szovjet–kínai konzultációk, 1983. október. Peking, 1983. okt. 21. N° 144. MOL KüM TÜK XIX-J-1-j-SZU-103-005287/1-1983.

6 *Gilbert Rozman*: The Chinese Debate about Soviet Socialism, 1978–1985. Princeton, 1987. 6.

7 *Békés Csaba*: Vissza Európába. A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttere, 1988–1990. In: *Uő*: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990. Bp. 2004. 275–330., itt: 277.

8 Gorbachev and Afghanistan. Ed., annotated: Christian F. Ostermann. Cold War International History Project Bulletin 2003–2004. 14–15. sz. 143.: Notes from Politburo Meetings: June 26, July 24, and November 13, 1986.

A szovjet–kínai viszony rendezése Moszkva külpolitikájának fontos részét képezte. A szovjet viselkedés megváltozásának első látványos megnyilvánulása Gorbacsov 1986. júliusi vlagyivosztkói beszéde volt. Ebben a főtitkár egy sor egyoldalú engedményt tett Kínának. A „három akadály” közül kettőt érintett: a szovjet csapatok Mongóliából és az orosz Távol-Keletről történő kivonását, valamint az afganisztáni csapatkivonást. Emellett gyakorlatilag elfogadta a határkérdésben elfoglalt kínai álláspontot, amikor elismerte, hogy a határvonalnak a két határfolyó, az Usszuri és az Amur fő hajózási útvonalánál, a hajózásra alkalmatlan folyóknál pedig a fő sodorvonalnál kell húzódnia, nem pedig a folyók kínai partja mentén, ahogyan azt korábban a szovjetek állították.

1987-ben a szovjet vezetés már mindhárom „akadály” vonatkozásában tett engedményeket. Egy páncélos hadosztályt kivont Mongóliából, megindult a szovjet csapatkivonás Afganisztánból, és nyomást gyakorolt Hanoira a Kambodzsból történő kivonulás érdekében. Ugyanakkor a Szovjetunió belső helyzete tovább destabilizálódott. Békés Csaba megállapítása szerint a reformok iránt elkötelezett új vezetés nem mérte fel helyesen a közeledő válság súlyosságát, és emiatt 1988 nyaráig a fegyverzetcsökkentés terén elzárkózott minden egyoldalú lépés megtételétől, miközben a reformok nem javították jelentősen sem a politikai helyzetet, sem a gazdaság hatékonyságát.⁹ Eduard Sevardnadze külügyminiszter csupán a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1988. július 15–16-i ülésén lezajlott zárt külügyminiszteri találkozón ismerte be a helyzet kritikus voltát, és hogy a Szovjetunió nem engedheti meg magának a Nyugattal folytatott fegyverkezési versenyt, mivel az „minden területen felülmúlja a szocialista tábor”. Hangsúlyozta, hogy a fegyverkezési verseny megállításának abszolút prioritást kell adni, és hogy minden lehetőséget meg kell ragadni a megállapodások elérésére.¹⁰ Csien Csi-csen kínai külügyminiszter-helyettes egy 1987. augusztusi interjújában a kínai és a szovjet vezetés közös érdekeit hangsúlyozta: „Kína úgy véli, hogy Gorbacsov komolyan gondolja a szovjet rendszer reformját, ami jó hír a kétoldalú kapcsolatok javítása szempontjából, mivel az ilyen mértékű reformokhoz, a kínai modernizációs erőfeszítésekhez hasonlóan, hosszú, békés időszakra van szükség a világban”.¹¹

A szovjet–kínai viszony javítása érdekében a következő nagy lépést Gorbacsov az 1988. szeptemberi, Krasnojarszkban elmondott beszédével tette meg. Ebben megerősítette hajlandóságát a bizalomerősítő intézkedések megtételére, valamint a területi és katonai kérdésekről szóló tárgyalások megkezdésére Kínával. Ezek után következett az *Egyesült Nemzetek Szervezete* közgyűlésén, 1988. december 7-én – egy nappal Csien Csi-csen külügyminiszterként tett első hivata-

⁹ Békés Cs.: i. m. 277–278.

¹⁰ Jelentés a Politikai Bizottságnak és a Minisztertanácsnak a Varsói Szerződés tagállamai Politikai Tanácskozó Testületének varsói üléséről, 1988. július 18. MOL 288. f. 11/4453. ő. e. Idézi: Békés Cs.: i. m. 278.

¹¹ A *The Economist* 1987. aug. 15-i számának cikkét idézi: *J. Richard Walsh: Change, Continuity and Commitment. China's Adaptive Foreign Policy.* Lanham–London, 1988. 103.

los moszkvai látogatását követően – tett bejelentése, hogy a Szovjetunió hajlandó egyoldalú lépéseket tenni a leszerelés érdekében.

Az évtized folyamán a kínaiak képesek voltak megfelelő nyomást fenntartani a gyengülő Szovjetunióra az újabb és újabb engedmények érdekében, mind a külpolitikában, mind elméleti és ideológiai téren. Moszkva végül felhagyott azzal, hogy Kínát megpróbálja visszatéríteni a szocialista országok „nagy családjába”, és beleegyezett abba, hogy Pekinggel a békés egymás mellett élés öt elve és a kölcsönös előnyök alapján alakítsa kapcsolatait. Gorbacsov és Teng Hsziao-ping 1989. május 16-i találkozóját a felek a kapcsolatok normalizálásának szimbolikus aktusaként értékelték.

Kínai nyitás Kelet-Európa felé

Európa keleti fele nem töltött be fontos szerepet a hagyományos kínai külpolitikában. A térség fontossága abból eredt, hogy a II. világháború után a Szovjetunió által dominált szocialista világ részévé vált. A kapcsolatok kiterjedése és intenzitása a szocialista keretek között is elsősorban Kínától függött. A nyolcvanas években Peking annak alapján tett különbséget a külpolitikájukat a Szovjetunióval szorosban egyeztető országok között, hogy azok mennyire függetlenedtek Moszkvától. A differenciáló megközelítés a különböző szocialista országok gazdasági helyzetének és belpolitikai viszonyainak különbségeire és változásaira épített. A kínaiak igyekeztek beférkőzni ezen országok életének különböző területeire, a hatvanas évektől kezdve pedig megpróbálták „aláásni” és „megrendíteni” a szocialista tábor egységét, és növelni befolyásukat a társadalom különböző rétegei, különösen az ifjúság körében.

A külpolitikában Kína alapelveket fogalmazott meg, amelyek meghatározták a kapcsolatok kereteit és korlátait, illetve az elérendő célokat. A békés egymás mellett élés öt elvét a kínai és az indiai miniszterelnök 1954-ben eredetileg a különböző társadalmi rendszerű államok közötti viszony ajánlott szabályaként fogalmazta meg.¹² A szocialista országok közötti kapcsolatokra Kína először 1956. november 1-jén alkalmazta az öt elvet, a szovjet kormánynak a magyarországi események kapcsán kiadott október 30-i nyilatkozatára adott válaszában.¹³ Amikor 1982-ben a szovjetek még a tárgyalások első fordulója előtt arról érdeklődtek, hogy a kínaiak miért akarják az öt elvet a szocialista országok közötti kapcsolatokra is kiterjeszteni, a kínai válasz az volt, hogy „a szocialista országok

12 Az öt elv: más országok területi épségének tiszteletben tartása; kölcsönös meg nem támadás; egymás belügyeibe való be nem avatkozás; együttműködés az egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján; békés egymás mellett élés.

13 1956. okt. 30-án a szovjet kormány nyilatkozatot adott ki, amely szerint a Szovjetunió a szocialista országokkal folytatott politikájában a teljes egyenlőség, a területi sérthetlenség, az állami függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása és más országok ügyeibe való be nem avatkozás elveit tartja irányadónak.

között is vannak ellentétek, sőt éles konfliktusok is”, és példaként Vietnam Kambodzsa elleni támadását és az ország megszállását említette.¹⁴

A nyolcvanas években Kína számára a Kelet-Közép-Európával fenntartott kapcsolatok alapjául is az öt elv szolgált. Volt ugyanakkor egy alapvető különbség Kínának a Szovjetunióhoz, illetve annak szövetségeseihez fűződő viszonya között. A kínai vezetők és diplomaták azt hangsúlyozták, hogy – ellentétben a szovjet–kínai relációval – ebben a viszonylatban nincsenek olyan elvi akadályok, amelyek elhárítása nélkül nem kerülhetne sor az államközi kapcsolatok rendezésére.

A hatvanas években megfogalmazott, de a nyolcvanas években is érvényes kínai taktika szerint az erőket a Szovjetunió ellen kellett összpontosítani. A pekingi külügyminisztérium 1964. augusztus 19-én kiadott rendelete Mao szavait idézi, amikor arra emlékeztet, hogy „természetesen arra is szükség van, hogy amikor a kelet-európai és mongóliai régi revizionista klikkek vad támadást indítanak, ellenük is megfelelő ellentámadást indítsunk. De a fő harc a hruscsovi revizionista klikk ellen kell, hogy irányuljon. 'Ha a farkas szabadon kószál, miért foglalkozzunk a rókával?' Ha megdöntöttük Hruscsov revizionista klikkjét, ezt a nagy ördögöt, a többi kis ördög kérdését már könnyű lesz megoldani: 'ha dől a fa, a majmok leugrálnak róla'.”¹⁵ Mao mondására hivatkoztak akkor is, amikor arról beszéltek és írtak, hogy „ha el akarod kapni a rablókat, először a vezérüket kapd el”. E szavak világosan mutatják, hogy Kína a harcot elsősorban a Szovjetunió ellen folytatta, és a szovjet szövetségeseket csak eszközként kívánta felhasználni.¹⁶ Peking számára tehát az európai szocialista országok kezelése a szovjet-politika organikus része volt. A kelet-közép-európai országokkal szemben tanúsított, látszólag szelíd magatartás hátterében az a szándék állt, hogy nyomást gyakoroljanak a szovjetekre, és kipuhatolják Moszkva hajlandóságának határait a Kínával fenntartott viszony szorosabbá tételét és a viszony szélesítését illetően.

Az öt kelet-közép-európai állammal szemben folytatott kínai politika egy-egy séma szerint zajlott. Differenciált csak abban az értelemben volt, hogy a helyzettől függően különböző országoknak, különböző időpontokban, a kapcsolatok különböző területein ajánlották a kapcsolatok javítását. E módszer segítségével Kína egyrészt tesztelni akarta a Szovjetunió és csatlósai közötti szövetség szilárdságát, a szovjetek képességét csatlósaik ellenőrzésére, másrészt versenyhelyzetet akart előállítani, hogy kiderüljön: van-e olyan ország, amely több hajlékonyságot és hajlandóságot mutat, mint a többi. A Szovjetunió leg-

14 Ribánszki Róbert nagykövet rejtjeltávirata: Kínai hivatalos személyek a kínai–szovjet kapcsolatokról. Peking, 1982. okt. 4. N° 181. MOL XIX-J-1-j-Szu-103-0024/13-1982.

15 A külügyminisztérium szigorúan titkos távirata: Kuanjü csicsung liliang taci Holuhsziaofu tö csesi. [Utasítás az erők összpontosításáról és Hruscsov támadásáról.] Peking, 1964. aug. 19. Vajcsiaopu Tangankuan 109-03903-01.

16 Ld. Liu Jen-sun volt varsói nagykövet megjegyzését: China and Eastern Europe, 1960s–1980s. Proceedings of the International Symposium: Reviewing the History of Chinese–East-European Relations from the 1960s to the 1980s. Beijing, 24–26 March 2004. Eds. Xiaoyuan Lu–Vojtech Mastny. Zürich, 2004. 176.

szorosabb szövetségeseinek megkönyékezésével és a kapcsolatok széles körű fejlesztésével a kínai vezetés azt a szándékát is bizonyítani akarta, hogy az együttműködés légkörét megteremtve békés környezetet kíván biztosítani gazdasági fejlődése számára.

A nyolcvanas évek első felében a Kelet-Közép-Európa felé tanúsított kínai magatartást leginkább az óvatos nyitottság jellemezte. Az egyik fő cél az új kínai reformkurzus iránti szimpátia elnyerése és az új fogalom, a „sajátosan kínai színezetű szocializmus” elfogadtatása volt.

Közös érdek: a szocialista rendszer reformja

A Szovjetunióval és szövetségeseivel szembeni ellenségeskedések idején Peking minden lehetőséget megragadott a feszültség fokozása érdekében. Amikor azonban a szovjet közeledési szándék láttán a kínai magatartás is megváltozott, a hangsúly arra került át, ami a Kínai Népköztársaságot összekötötte a szocialista országokkal. A kínai vezetők rendre azt hangsúlyozták, hogy nincs alapvető érdekütközés országuk és Kelet-Európa között. Gyakran hivatkoztak Kína és a térség országai közötti hasonlóságokra és az ötvenes évekre visszanyúló hagyományos barátságra. Néhány általános téma mellett – ilyen volt például a világbéke és a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése – a kínaiak a szovjet gazdasági modell reformja terén meglévő közös érdekeket emelték ki.

A reformközösség a Kínában hivatalosan 1978 decemberében meghirdetett reform és nyitás politikájának időszakában az új párbeszéd alapvető elemévé vált, amely közös elvi alapot biztosított a kapcsolatok szélesítéséhez. Liu Jen-sun, Kína egykori varsói nagykövete ezt azzal indokolta, hogy a reformközösségre történő hivatkozás „csökkentette a felek közötti ideológiai nézeteltéréseket, ugyanakkor elméleti és tudati alapot biztosított a felek közötti új típusú, *szocialista* államközi kapcsolatok számára”.¹⁷

A hetvenes évek végén a kínaiak a reformokat pontos előzetes tervek nélkül indították el, Teng szavaival „a köveket tapogatva keltek át a folyón”. A cél egy sajátosan kínai rendszer megkonstruálása volt a fejlettebb országok reformtapasztalatainak összehasonlító elemzésével és a hasznosnak ítélt elemek átvételével, társadalmi rendszertől függetlenül. A reform előkészítő időszakában visszatekintettek saját fejlődésük első évtizedére, tanulmányozták a fejlett kapitalista államok és a szocialista országok fejlődését.

A kínai reformközgazdászok szinte valamennyi európai szocialista országban tanulmányozták a gazdaságirányítási rendszert. A sajtó már 1978 augusztusában, fél évvel a reformpolitika hivatalos meghirdetése előtt közölte az első beszámolókat a reformok kelet-európai tapasztalatairól. 1979 nyarán már élénk vita folyt a szocializmus három modelljéről: a jugoszláv „nyitott szocializmusról”, a magyar „mérésékelt szocializmusról” és a szovjet rendszerről. A gazdaságirányítási rend-

¹⁷ China and Eastern Europe i. m. 178. (Kiemelés: V. P.)

szer szocialista modelljének kutatása eleinte Jugoszláviára összpontosított. Csen Jün és más vezető kínai reformpolitikusok azonban az óvatos reformok szükségességét hangsúlyozták, valamint azt, hogy érintetlenül kell hagyni az állam irányító szerepét. Ennek következtében a nyolcvanas évek elejére decentralizált, munkásönkormányzatokon alapuló jugoszláv modellt elvetették.¹⁸

A nyolcvanas évek elejétől, miközben oldódott Kína elszigeteltsége a szocialista tömbtől, a növekedést serkentő hatalmas beruházásokra épített, teljesíthetetlen tervek felváltotta az állam visszaszorításának politikája. Magyarország megfelelő modellnek kínálkozott. 1979 végén közgazdászokból és marxista elméleti szakemberekből álló delegáció nem hivatalos látogatáson, a kínai nagykövetség vendégeként Budapesten járt, hogy tanulmányozza az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus eredményeit. A delegációt Jü Kuang-jüan, a *Kínai Társadalomtudományi Akadémia* alelnöke, a *Marxizmus-Leninizmus-Mao Ce-tung Eszméi Intézet* igazgatója vezette.¹⁹ Magyarország azért került a kínai érdeklődés középpontjába, mert Pekingben úgy találták, hogy nálunk a piaci mechanizmusok beépültek a gazdaságirányítási rendszerbe, és a magánvállalkozások is – korlátozott – lehetőséget kaphattak.

A kínai szakemberek országuk számára a magyar gazdaságirányítási rendszert találták a legmegfelelőbbnek, mert az elvek szintjén szocialista tartalmú volt, ugyanakkor megfelelően rugalmas is, és egyfajta arany középutat képviselt a kínaiak szerint nem megfelelően központosított Jugoszlávia és a túlzottan összpontosított szovjet tervgazdaság között.²⁰ Az 1979-es kínai delegáció tapasztalatait összegző kötet 1981 augusztusában jelent meg, 3700 példányban, „belső használatra”.²¹ A magyar külügyminisztérium értékelése szerint „a magyar tapasztalatoknak kissé egyoldalú pozitív beállítása tükrözi a jelentés készítőinek azt a szubjektív óhaját, hogy egyrészt Kínában elfogadtassák a reform szükségességének gondolatát, másrészt, hogy elsősorban az ún. magyar modellt adaptálják”.²²

18 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése: Dokumentum felterjesztése: „A kínai vezetés szocialista országokat differenciáló törekvéseinek néhány új jelensége.” Peking, 1982. jan. 25. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-001239-1982.

19 Jü Kuang-jüan (1915–) 1982-es nyugállományba vonulásáig az Állami Tudományos és Technológia Tanács igazgatóhelyettesi tisztségét is betöltötte. – 1980 októberében újabb delegáció járt Magyarországon. A Kínai Társadalomtudományi Akadémia Világgazdasági Kutatóintézetének két munkatársa útja során látogatást tett a Szovjetunióban és Bulgáriában is. Külügyminisztérium IV. Területi Főosztály, Kínai referatúra, Bulyovszky László feljegyzése a kínai delegáció magyarországi látogatásáról. Budapest, 1980. okt. 20. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-116-001794/4-1980.

20 Szűrös Mátyás nagykövet rejtjeltávirata. Moszkva, 1979. dec. 19. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-5-004792/10-1979.

21 *Jü Kuang-jüan–Szu Sao-cse–Liu Kuo-kuang–Huang Hai–Csen Kuo-jen*: Hszüangjali csingszi tisce kaocsa paokao. [Jelentés Magyarország gazdasági helyzetének tanulmányozásáról] Peking, 1981. A magyarok a szovjet nagykövetségtől jutottak hozzá a kötet egy példányához. A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Peking, 1982. jún. 24. MOL XIX-J-1-j-Kína-504-004530-1982.

22 A Külügyminisztérium IV. Területi Főosztályának feljegyzése. (Készítette: Újlaki György). Budapest, 1982. ápr. 6. MOL XIX-J-1-j-Kína-51-001232/1-1982.

A pekingi vezetés a kelet-európai reformokra történő hivatkozással emelni kívánta Kína tekintélyét a szocialista országok közösségében és tovább akarta szélesíteni kapcsolatait a térséggel, miközben differenciáló, szovjetellenes politikájának elemeként is felhasználta azt. 1982-ben, a magyar társadalomtudós küldöttség látogatásán a kínaiak azt hangsúlyozták, hogy „a Szovjetuniótól az igazi eltávolodás és szakadás 1978-tól kezdődően következett be. Akkor, amikor a kínai vezetés elhatározta, hogy szakít a társadalom és gazdaságirányítás 50-es években bevezetett, mereven központosított és a pártirányítás mindenhatóságát feltételező rendszerével. A korábbi kínai vezetésnek csak ideológiai nézeteltérései voltak a Szovjetunióval, most viszont már a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer dogmatikus, illetve alkotó, megújító felfogásbeli különbségeiről van szó.” Hozzá tették, hogy meggyőződésük szerint előbb-utóbb szinte mindegyik szocialista ország eltávolodik majd a „szovjet modelltől”, még azok is, ahol a reform még el sem kezdődött.²³ Tien Ceng-pej, a kínai külügyminisztérium Szovjetunió–Kelet-Európa Főosztályának vezetője 1985 nyarán arról beszélt a magyar nagykövetnek, hogy kínai vélemény szerint a kelet-európai országok gazdaságuk modernizálásának útján azokhoz hasonló elképzelések alapján indultak el, mint amilyeneket Magyarországon és Kínában dolgoztak ki. A főosztályvezető annak a reményének adott hangot, hogy a folyamat fel fogja gyorsítani és el fogja mélyíteni Kína és a kelet-európai szocialista országok közötti kapcsolatokat.²⁴

A magyar változások elismerése Peking részéről azt a szándékot tükrözte, hogy ismét a szocialista világ reformországai között tartsák számon.²⁵ A „reform-közösségre” és a kelet-európai és kínai reformok közös elemeire történő hivatkozás emellett belső propagandacélokat is szolgált, fontos szerepet játszott Kína szocialista identitásának megerősítésében és a párt új politikájának legitimálásában.²⁶ A Kelet-Közép-Európában hamarosan jelentkező súlyos gazdasági gondok következtében azonban a kínaiak számára a térség országaiban zajló reformok jelentősége lecsökkent. Ennek ellenére a kínai propaganda a gazdasági problémákat nem a reform következményének tekintette, és a reformok jövőjéről csak pozitív megnyilvánulásokat engedett meg.²⁷

23 A Kínában járt magyar társadalomtudós küldöttség útijelentése. Budapest, 1982. júl. 2. MOL XIX-J-1-j-Kína-51-002291/6-1982. A delegációt Gyovai Gyula, a Magyar Külügyi Intézet igazgatója vezette, és tagja volt Tőkei Ferenc akadémikus, Tálás Barna, az Országos Tervhivatal osztályvezetője, Schmidt Péter, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, valamint Tóth János, az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa.

24 A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Peking, 1985. aug. 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-004238-1985.

25 *G. Rozman*: i. m. 60.

26 Kína a hatvanas évek közepétől olyannyira eltávolodott a szocialista országoktól, hogy jó másfél évtizeden át a Szovjetuniót és kelet-közép-európai szövetségeseit nem is tekintette szocialista országoknak.

27 Iván László nagykövet jelentése (előadó: Kusai Sándor): A kínai tömegtájékoztatási eszközök a szocialista országokról (1986. szeptember–1987. február). Peking, 1987. febr. 20. MOL XIX-J-1-k-Kína-8-3067-1987.

Az évtized közepére a kínai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy az európai reformok bizonyos problémáikra szolgálhatnak ugyan megoldással, ám univerzális modellként nem alkalmazhatók. A vizsgált országok mind méretüket, mind gazdasági fejlettségüket tekintve jelentősen különböztek Kínától. Peking a nyugati és ázsiai reformtapasztalatokból leszűrhető tanulságok mellett elsősorban a Szovjetunióban zajló változásokra figyelt. A nyolcvanas évek közepén a kínai vezetők már nem azért akarták jobban megérteni a szovjet rendszert, hogy kritizálják, hanem azért, hogy iránymutatást találjanak benne a kínai reformok számára.²⁸ Huan Hsziang, a *Kínai Társadalomtudományi Akadémia* elnökhelyettese a csehszlovák nagykövetnek elmondta: az, hogy a Szovjetunió az első világhoz tartozik, nem zárja ki, hogy tanulmányozzák „a Szovjetunió társadalmi berendezkedésének kérdéseit, a szovjet tapasztalatokat, eredményeket és hibákat. Ezeket igyekeznek figyelembe venni, illetve elkerülni”.²⁹

Az SZKP 1986 februárjában megtartott XXVII. kongresszusát követően a legfelső kínai vezetés azt hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió olyan reformok bevezetésére készül, amelyek sok szempontból hasonlóak a kínai reformokhoz. A pekingi magyar nagykövet véleménye szerint a kongresszus határozatai megerősítették a kínai reformelképzeléseket, és lehetővé tették a vezetés számára, hogy ne csak a reformkezdeményezések követőjeként, hanem a szocialista reformok élharcosaként jelenjen meg mind Kínában, mind külföldön.³⁰

A szovjetek ellenőrző szerepe

A kelet-közép-európai országok nyitottak voltak a kínai kezdeményezésekre, ugyanakkor óvatosságot is tanúsítottak, nehogy megsértsék a szovjetek érzékenységét. Moszkva ugyanis igényt tartott rá, hogy ellenőrizze a szövetségesei és Kína közötti kapcsolatok minden területét.

A „szoros együttműködésnek” már az ötvenes évek vége, a Szovjetunió és Kína közötti viták felszínre kerülése óta hagyománya volt. Hruscsov 1959 decemberében arra szólította fel a szocialista tábor kormánypártjait, hogy „egyeztessük az óráinkat”.³¹ A Kína-politikák „szoros egyeztetése” különböző szinteken zajlott. Kína rendszeres téma volt a legfelső vezetők találkozóin. Tárgyaltak róla a Moszkvában, illetve a szövetséges országok fővárosaiban megtartott mi-

28 G. Rozman: i. m. 73.

29 Ribánszki Róbert nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1981. febr. 17. MOL XIX-J-1-j-Kína-22-001658-1981. A „három világ” elmélet szerint az első világot a két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió alkotta, a második világhoz tartoztak a szuperhatalmak fejlett európai és ázsiai szövetségesei (a kínaiak ide tartozónak tekintették többek között Japánt, Kanadát, Ausztráliát, de a szovjet tömbhöz tartozó kelet-közép-európai országokat is), a harmadik világba pedig az ázsiai, afrikai és latin-amerikai államokat sorolták.

30 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1986. máj. 4. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-002973-1986.

31 Lorenz M. Lüthi: *The Sino-Soviet Split*. Princeton, 2008. 153.

niszteri és miniszterhelyettesi konzultációkon. Emellett az aktuális kínai fejlemények napirenden voltak a „baráti” nagykövetek pekingi találkozóin, a külügyminisztériumok és a pártközpontok munkatársainak egyeztetésein, a Kínaszakértők Interkit-ülésein³² és a szovjet diplomaták és a kormányhivatalok munkatársainak megbeszélésein. A „váratlan helyzetek” elkerülése érdekében a szovjetek a kölcsönös információcsere fontosságát és a kínaiak differenciáló tevékenységével szembeni egységes ellenállás szükségességét hangsúlyozták. Ragaszkodtak a tudományos és technológiai együttműködés részletes ellenőrzéséhez, sőt még az éves kétoldalú kereskedelmi egyezményeket és az export-, illetve importcikkek részletes listáját is engedélyeztetni kellett velük.

Az egyeztetés célja a Szovjetunió kikezdzhetetlen vezető szerepének alátámasztása volt. Az európai szocialista országok más okból, de szintén érdekeltek voltak a szoros együttműködésben. 1962-ben, a kubai rakétaválság kiprovokálásával Moszkva zavarba hozta őket, kész helyzetet teremtett. Ráadásul Hruscov és vezetőtársai a súlyos nemzetközi válság idején a szövetségeseikkel folytatott előzetes konzultáció nélkül tettek váratlan lépéseket. A kisebb országok a hasonló helyzetek elkerülése érdekében szerették volna Moszkvát rávenni, hogy rendszeresen tájékoztassa szövetségeseit a szándékairól. A magyar párt politikai bizottsága javasolta, hogy hozzák létre a Varsói Szerződés Külügyminisztereinek Tanácsát. A javaslat ugyan nem került napirendre, de 1964-től – szovjet kezdeményezésre – mégiscsak létrejött egy többé-kevésbé működő tájékoztatási rendszer, amelyen keresztül Moszkva rendszeresen informálta szövetségeseit a fontosabb nemzetközi ügyekben tervezett lépéseiről.³³

A szovjet apparátus azért igyekezett ellenőrzése alá vonni a szocialista tömb és Kína kapcsolatainak legapróbb részleteit is, mert attól tartott, hogy Kína eltántoríthatja tőle legszorosabb szövetségeseit. Moszkva a nyolcvanas évek első felében mindvégig arra gyanakodott, hogy Peking ilyen szándékkal közelít a kelet-európai országokhoz. 1979 júliusában, a szovjet–kínai tárgyalások első fordulója előtt Brezsnyev keletnémet kollégáját a kínai politikával szembeni fellépés szükségességére figyelmeztette: „a Kínával folytatott tárgyalások nagy türelmet, körültekintést igényelnek. Minden lépésünket pontosan meg kell terveznünk. Ennek fényében úgy vélem, hogy mindannyiunk számára fontos, hogy határozottan lépünk fel Kína politikája ellen, amely a béke és a nemzetközi biztonság ügye ellenében hat.”³⁴

32 Az „Interkit” kifejezés pontos jelentése nem ismert. Általában az orosz ’Internacional o Kitaja’ – Nemzetközi [forum] Kínáról, a kínai fordítás (Fan Hua Kuocsi) értelmében ’Internacional protyiv Kitaja’ – Kína-ellenes Internacionálé kifejezések rövidítésének tartják. A kifejezés a KB Külügyi Osztályok munkatársainak 1967-től a nyolcvanas évek közepéig évente más-más fővárosban megrendezett találkozóját jelölte.

33 *Békés Csaba*: Miért nem lett második hidegháború Európában? A magyar pártvezetés és az 1979. évi afganisztáni szovjet intervenció. In: *Uő*: Európából Európába i. m. 257–274., itt: 257–258.

34 U. S.–Soviet Relations and the Turn Toward Confrontation, 1977–1980. New Russian & East German Documents. Cold War International History Project Bulletin 1996–1997. 8–9. sz. 124.:

A nyolcvanas évek elején Moszkva két vezető Kína-szakértője, Mihail Sz. Kapica a külügyminisztérium Első Távolsági Osztályának vezetője és Oleg B. Rahmanyin az SZKP Központi Bizottsága (KB) Külügyi Osztálya vezetőjének első helyettese volt a szocialista országokkal folytatott egyeztetés felelőse. (Kapica 1982 és 1986 között a kelet-ázsiai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes volt. 1986-ban Kapica helyére Igor Rogacsov került, aki szintén több évtizedes kínai tapasztalattal rendelkezett, és elődjéhez hasonlóan kiválóan beszélt kínaiul.)

A kelet-közép-európai szocialista országok a Kínával fenntartott kapcsolatukat a szovjet–kínai viszony javulásától (vagy romlásától) tették függővé. A keletnémet és a magyar külügyminisztérium ebben a szellemben csak a szovjet–kínai külügyminiszter-helyettesi politikai konzultációk 1982. októberi fordulóját követően kezdeményezett politikai konzultációt kínai partnerével.³⁵ A szovjetek azonban még az óvatos kapcsolatfelvételt sem támogatták. Diplomataik azonnal arra hívták fel magyar kollégáik figyelmét, hogy „politikai konzultációkat folytatva és bizonyos kontaktusokat teremtve a Szovjetunióval, a kínai vezetés – szilárd céljait szem előtt tartva – arra törekszik, hogy megkönnyítse »differenciált politikájának« végrehajtását. Pekingben azt szeretnék, ha a Szovjetunió felé tett »kis lépések« eredményeként Kína nagyot lépjen a többi szocialista ország viszonylatában, és ezzel megtörje a Kína-kérdésben elfoglalt egységfrontot. Ilyen körülmények között különösen szükség van a baráti szocialista országok éberségére, akcióinak egyeztetésére.”³⁶ Ennek következtében 1983 decemberében a magyar külügyminisztérium magyar–kínai kapcsolatokért felelős főosztályvezetője arra figyelmeztetett, hogy „gátat kell vetni a kétoldalú kapcsolatokban a spontaneitás és anarchia jelenségének”.³⁷

Moszkva, miközben szigorú ellenőrzése alatt tartotta szövetségeseit, arra is felhasználta őket, hogy támogassák szándékait és a rendezési folyamatban elfoglalt szovjet álláspontot. 1984-ben a szovjetek azt kérték a csatlós országoktól, hogy vizsgálják felül a Kínával az ötvenes években megkötött megállapodásaikat és szerződéseiket.³⁸ Ebben az esetben a szovjetek – akik azon dolgoztak, hogy megteremtsék a szovjet–kínai viszony továbbfejlesztésének jogi kereteit, de addig nem voltak képesek a kínaiakat egy ilyen egyezmény aláírására kényszeríteni, amíg a kínaiak követelése a „három akadály” elhárításáról nem teljesültek –

Transcript, Meeting of East German leader Erich Honecker and Soviet leader Leonid Brezhnev, Crimea, USSR, 27 July 1979.

35 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1983. márc. 30. MOL XIX-J-1-j-Kína-145-002379-1983.

36 Szabó Ferenc főosztályvezető feljegyzése: Szovjet diplomata tájékoztatója a szovjet–kínai konzultációkról. Budapest, 1983. máj. 30. MOL XIX-J-1-j-Szu-103-003622-1983.

37 Jakus Jenő főosztályvezető jelentése a magyar–kínai kapcsolatokról. Budapest, 1983. dec. 11. MOL XIX-J-1-j-Kína-137-005879-1983.

38 Jakus Jenő főosztályvezető jelentése a magyar–kínai kapcsolatokról. Budapest, 1984. jan. 5. MOL XIX-J-1-j-Kína-14-00105/1984.

megpróbálták a csatlósaik segítségével rávenni Pekinget az egyezmény aláírására. Abban reménykedhettek, hogy Kína a szocialista országokkal megkötött egyezmények felülvizsgálatát követően több hajlandóságot fog mutatni a Szovjetunióval való megállapodásra is. A szovjetek arra is buzdították szövetségeseiket, hogy támogassák a szovjet–kínai konzultációk tényét és az azokon elfoglalt szovjet álláspontot, de nem várták el, hogy nyíltan elítéljék a kínai álláspontot. Csak annyit kértek, hogy hangsúlyozzák: a konzultáció minden szocialista ország érdekeit szolgálja, és hogy fontos a szovjet–kínai viszony normalizálásának felgyorsítása.³⁹

Egy 1985-ös szovjet értékelés szerint a Kelet-Közép-Európával fenntartott viszony azért volt fontos Kína számára, mert lehetőséget nyújtott az ország nyugati hatalmaktól való szinte teljes függésének kiegyensúlyozására. Az európai országok támogatták Kína modernizációját, kapcsolatai révén nagyobb befolyásra tehetett szert a világban, és ezáltal nyomást gyakorolhatott a Nyugatra.⁴⁰ A szovjetek úgy vélték, hogy Kelet-Közép-Európa kísérleti terep Kína számára, ahol ellenőrizni tudta a szovjetek hajlandóságát az együttműködés további területein is. Teng Hsziao-ping zárt ajtók mögött elmondott beszédére utalva Rogacsov arra figyelmeztette a szövetségeseiket, hogy a kínaiak véleménye szerint a kínai–szovjet viszony visszafogását ellensúlyozhatja az európai szocialista országokkal fenntartott kapcsolatok javítása. A szovjet diplomata megismételte a jól ismert szovjet felhívást a szoros egyeztetés szükségességére minden szinten és minden területen, hogy a szocialista országok sikeresen ellen tudjanak állni a Szovjetunió és szövetségesei közötti megosztottságot célzó kínai kezdeményezéseknek.⁴¹ Az effajta szovjet érvelés egészen 1985 végéig domináns maradt.⁴²

A nyolcvanas évek második felében enyhült a szovjet hangnem. Gorbacsov hatalomra kerülését követően Kapica „az egyes szocialista országok” és Kína kapcsolatait értékelve kijelentette, hogy „nem okoz gondot, sőt jó dolog, ha az egyeztetett politika alapján az egyes szocialista országok saját lehetőségeik szerint építik gazdasági és politikai kapcsolataikat, hiszen világos, hogy a Szovjetunióknak több problémája van Kínával, mint több más szocialista országnak. Fontos azonban, hogy megfelelően tájékoztassuk egymást.”⁴³ Kapica az NDK-t és Magyarországot nevezte meg mint azt a két országot, amelyek a Kínával fenn-

39 Iván László nagykövét rejtjeltávirata: A szovjet nagykövét tájékoztatója az októberre tervezett szovjet–kínai konzultációkról. N° 183. Peking, 1984. szept. 24. MOL XIX-J-1-j-SZU-144-004881/1984.

40 Iván László nagykövét jelentése: A szovjet nagykövetség értékelése a kínai külpolitikáról. Peking, 1985. febr. 7. MOL XIX J-1-j Kína-103-001288-1985.

41 Rajnai Sándor nagykövét jelentése (előadó: Szűcs László): Tájékoztató a szovjet–kínai politikai konzultációk negyedik fordulójáról. Moszkva, 1984. ápr. 11. MOL XIX-J-1-j-SZU-10-002525-1984.

42 Barity Miklós külügyminiszter-helyettes jelentése a Szovjetunióban Vagyim Petrovics Loginov külügyminiszter-helyetttel 1985. december 9–10-én folytatott konzultációról. Budapest, 1985. dec. 16. MOL XIX-J-1-j-SZU-144-005246/3-1985.

43 Iván László nagykövét rejtjeltávirata: Kapica elvtárs 1985. decemberi kínai tárgyalásai. N° 189. Peking, 1985. dec. 13. MOL XIX-J-1-j-SZU-13-005832-1985.

tartott politikai kapcsolatok terén némileg előrébb tartanak, mint a többiek. Ez a kijelentés a szovjet álláspontban bekövetkezett némi változásra utal. Míg egy évvel korábban a szovjet vezetők még felemelték a szavukat a Kína és az európai szocialista országok közötti javuló politikai kapcsolatok miatt, Moszkva ekkor már elfogadta, hogy a politikai kapcsolatok terén is lehetnek különbségek.

Az SZKP XXVII. kongresszusa után a szovjetek kezdeményezőbb politikát folytattak Kína felé, és a testvérpártjaikat is arra kérték, hogy kövessék az új vonalat.⁴⁴ Gorbacsov a tömbön belüli toleranciát hangsúlyozta. 1987 áprilisában Jegor Ligacsov magyar vezetőknek kijelentette, hogy „minden ország önállóan cselekedhet”.⁴⁵ Teng sajátosan kínai színezetű szocializmus építésére vonatkozó kijelentéseire válaszul a szovjet vezetés kijelentette, hogy a kommunista pártok „feltétlen és teljes egyenlőséget” élveznek, valamint, hogy a szocializmus építésének nincs mindenkire kötelező modellje.

A kétoldalú kapcsolatok alakulása

A szovjet–kínai viszony 1979-ben megindult enyhülését, különösen a politikai konzultációk 1982-es felújítását követően, Peking fokozta erőfeszítéseit az ötvenes években fennálló, széles körű szocialista kapcsolatai helyreállítása érdekében. Ennek eredményeként kelet-közép-európai kapcsolatai gyors fejlődésnek indultak. Michael Yahuda brit politológus szerint „a késő-brezsnyevi Szovjetunió tolerálta a kelet-európai reformok viszonylag különböző formáit, és mivel maguk a szovjet–kínai kapcsolatok is a javulás korai jeleit mutatták, a Szovjetunió többé nem állt a Kína és kelet-közép-európai államok közötti kapcsolatok útjába”.⁴⁶ A kínai–szovjet viszony változásával párhuzamosan Kína és az európai szocialista országok kapcsolataiban is fokozatos elmozdulás következett be az informális kapcsolatfelvételtől és találkozóktól a hivatalos kapcsolatok felé, az együttműködés periferikus területeitől a központi kérdések irányába, valamint a kis lépések megtétele után a nagy lépésekhez. A kezdő lépéseket többnyire Kína tette meg, a szocialista országok pedig igyekeztek a lehető leghatékonyabban kihasználni a kínálkozó új lehetőségeket. Ám sem a magyar, sem a többi válasz nem léphette át, legfeljebb csak nagyon óvatosan feszegethette a Moszkva által megszabott kereteket.

A szovjet ellenőrzés ellenére a legtöbb kelet-közép-európai ország valamivel szorosabb és szélesebb körű kapcsolatokat alakított ki Kínával, mint a Szov-

44 Iván László nagykövet rejtjeltávirata: A pekingi szovjet nagykövet tájékoztatója a szovjet–kínai viszonyról. Peking, 1986. febr. 11. N° 16. MOL XIX-J-1-j-Kína-10-001118-1986.

45 L. Dittmer: i. m. 119.

46 Michael B. Yahuda: China and Europe: The Significance of a Secondary Relationship. In: Chinese Foreign Policy. Theory and Practice. Eds. Thomas W. Robinson–David Shambaugh. Oxford, 1994. 266–282.

jetunió, és a politikai kapcsolatok rendezésére is két–három évvel korábban került sor, mint a szovjetek esetében.

A nyolcvanas évek első felében, a kis lépések időszakában Magyarország volt Kína legaktívabb partnere. Magyarország Kína-politikájában 1982-től kezdve volt érzékelhető változás. Korábban a kínai javaslatokra adott összes választ jóváhagyatták a szovjet illetékesekkel, attól kezdve viszont óvatosan ugyan, de a szovjetek megkérdezése nélkül is sor került néhány lépésre. A hangnem megváltozását jól illusztrálja a pekingi nagykövetség és a budapesti központ között 1981 tavaszán és novemberben lezajlott levélváltás, amelynek témája a követendő új Kína-stratégia kidolgozása volt. Márciusban a nagykövetség még úgy összegezte véleményét, hogy „nem javasolhatunk lényeges változtatásokat kétoldalú kapcsolatainkban. Meg kell állapítanunk, hogy sajnálatos módon, belátható ideig Kínával, mint a szocialista közösséggel szemben ellenséges magatartást tanúsító országgal (nagyhatalommal) kell számolnunk.” A külügyminisztérium értékelése szerint a jelentés „következtetései erőtlenek, a végső következtetés pedig inkább propaganda ízű, mint igaz. A jelentést kezdeményezőleg sehova nem javasoljuk megküldeni. Berecz et.-nak is csak akkor, ha kéri.”⁴⁷ 1981 novemberében már Ribánszki Róbert nagykövet is arról írt, hogy „Kína változik. Úgy látszik, nekünk is változtatni kell.”⁴⁸

A magyar hozzáállás jó példája a budapesti kínai nagykövetség 1983. áprilisi felvetésére adott magyar válasz. Amikor a kínaiak egy jogászdelegáció magyarországi látogatásának lehetőségéről érdeklődtek, a magyarok hajlandók voltak a küldöttség fogadására, indoklásuk szerint azért, mert amellett, hogy az a kétoldalú kapcsolatok bővítésének egy újabb kis lépéseként volt értékelhető, hozzájárulhatott a szocialista jogrend kínai megteremtéséhez is. Végeredményben, szolt a magyar érvelés, „szocialista jogrendszerünk megismertetésével hozzájárulhatunk Kínában a szocializmus pozícióinak erősödéséhez”.⁴⁹

A szovjetek azonban továbbra is a látszólag jó szándékú kínai politikai lépések potenciálisan káros mivoltát hangsúlyozták. 1982 nyarán, még a Szovjetunió felé történő nyitást megelőzően, Rahmanyin arról beszélt a „barátiaknak”, hogy az SZKP nem ellenzi a kereskedelmi és más kapcsolatok fokozatos fejlesztését Kínával, de arra figyelmeztetett, hogy a gyakorlati kérdéseken dolgozók „indokolatlanul” pozitív véleménye a testvérpártok vezetéseit a kapcsolatok túlzott fejlesztésére ösztönözheti. Ennek következtében, folytatta, a szocialista országok „objektíve bekerülhetnek a kínaiak ’széles szovjetellenes egységfrontjába’.”⁵⁰

47 A pekingi nagykövetség előterjesztése miniszteri értekezletre. Peking, 1981. márc. 17. MOL XIX-J-1-j-Kína-I-15-002557-1981. Berecz János (1930–) 1981-ben az MSZMP KB Nemzetközi Osztályának vezetője.

48 Ribánszki Róbert nagykövet jelentése. Peking, 1981. nov. 25. MOL XIX-J-1-j-Kína-146-007187-1981.

49 Külügyminisztérium, IV. Területi Főosztály, Kínai referatúra, Pataki Sándor feljegyzése. Budapest, 1983. ápr. 5. MOL KüM TÜK XIX-J-1-j-Kína-38-002461-1983.

50 Szűrös Máttyás nagykövet rejtjeltávirata: Az SZKP felelős munkatársa a Kínával való kapcsolatokról. N° 248. Moszkva, 1982. júl. 7. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-004774-1982.

Rahmanyin ugyanakkor arra is ismételten felhívta a figyelmet, hogy „bármiféle versengés ártana a szocialista országok egységének és a Kínához fűződő kapcsolatok felújítása ügyének”.⁵¹

A szovjet figyelmeztetések ellenére a szocialista országok elemzői és vezetői számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Kína kapcsolatkeresési kísérleteinek nincsenek közvetlen szovjetellenes következményei. 1983 nyarán a kínai külügyminisztérium illetékes alosztályának egy munkatársa magyar partnerének úgy fogalmazott, hogy „Kína már régen letett arról, hogy Magyarországot a Szovjetunió ellen fordítsa, illetve hogy Jugoszláviához vagy Romániához tegye hasonlóvá. Gyakorlatiasnak kell lenni, sok lehetőség van a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére akkor is, ha egyes külpolitikai kérdésekben nem értünk egyet.”⁵²

Az évtized közepére mind a Szovjetunió, mind Kína hajlandóságot mutatott a kapcsolatok javítására, és elszánásuk nyomán a kelet-közép-európai országok viszonylag szabad kezet kaptak a kínai kapcsolataik szélesítésében. Két terület volt még tabu: a pártközi kapcsolatok rendezése és a katonai együttműködés.⁵³ Rahmanyin odáig ment el, hogy kijelentette: a diákcserevel, a művészek kölcsönös látogatásával vagy a sportkapcsolatokkal nincs gond, de „egy teherautót például úgy is figyelembe kell vennünk, mint amely esetleg képes kínai rakétákat szállítani a szovjet határra”.⁵⁴

A magyar–kínai kapcsolatokat összefoglaló külügyminisztériumi jelentés 1985 augusztusában úgy fogalmazott, hogy „a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése kölcsönös érdek. A fejlődésnek egyelőre már csak bizonyos szövetségi érdekeink [...] és esetleges negatív kínai külpolitikai lépések szabhatnak határt. Tervezzük a politikai kapcsolatok szintjének további emelését. Ennek üteme szövetségeseink várható lépéseitől is függ.”⁵⁵

A pártkapcsolatok rendezése

A *Kínai Kommunista Párt* (KKP) részéről az SZKP-val való kapcsolatok rendezése csak az államközi kapcsolatok teljes rendezését követően jöhetett szóba, ami viszont csak a „három akadály” megszüntetése után kerülhetett napirendre. Más kommunista pártok esetében, ideértve az európai szocialista országok

51 Szűrös Máttyás nagykövet rejtjeltávirata. Moszkva, 1982. máj. 24. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-0024/7-1982.

52 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1983. jún. 24. MOL XIX-J-1-j-Kína-135-002652/6-1983.

53 Gál Bálint főosztályvezető feljegyzése: Konzultáció Moszkvában Kínáról, Indokínáról és Koreáról. Budapest, 1984. dec. MOL XIX-J-1-j-SZU-144-006143-1984.

54 Gál Bálint főosztályvezető feljegyzése (készítette: Pataki Sándor): Szovjet tájékoztatások Kínáról és a szovjet–kínai kapcsolatokról. Budapest, 1984. dec. 3. MOL XIX-J-1-j-Kína-10-00974/6-1984. A megjegyzés cinizmusát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szovjetek 1983-ban 18,6 millió rubel értékben szállítottak teherautókat Kínának.

55 Külügyminisztérium, IV. Területi Főosztály, Kínai referatúra: Tájékoztató anyag a magyar–kínai kapcsolatok alakulásáról. Budapest, 1985. aug. MOL XIX-J-1-j-Kína-10-002023/9-1985.

állampártjait is, Kína nem állított előfeltételeket a pártkapcsolatok rendezése elé.⁵⁶

Abból az elvből kiindulva, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomnak nincs egyetlen központja, és hogy minden párt szuverén és független, a KKP már 1980-ban helyreállította kapcsolatait az olasz, a spanyol és a görög kommunista párttal. 1981 nyarán a KKP KB Nemzetközi Osztályának két munkatársa az NDK-ba látogatott. Programjukat a fogadó ország külügyminisztériuma szervezte, de fogadták őket *Németország Szocialista Egységpártja* Nemzetközi Osztályán is.⁵⁷ Egy német pártdelegáció 1982 februárjában viszonzta a látogatást.⁵⁸

1982-ben KKP négy alapelvet rögzített, amelyek elméleti alapként szolgáltak a kelet-közép-európai állampártokkal történő kapcsolatfelvételhez. A négy alapelv a függetlenség, a teljes egyenlőség, egymás kölcsönös tisztelete és a tartózkodás a másik belügyeibe való beavatkozástól.

Magyarország esetében a kínaiak a pártkapcsolatok felújítását célzó első kis lépéseket 1982–1983 során tették meg. A Tőkei-féle társadalomtudós delegáció meghívása mellett további kis lépést jelentett a *Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség* hetilapja, a *Magyar Ifjúság* két újságírójának meghívása. 1983 áprilisában a KKP KB Nemzetközi Osztályának munkatársai a svéd kommunista párt kínai látogatáson tartózkodó küldöttségét használták közvetítőként, amikor nem hivatalosan arról tájékoztatták őket, hogy az államközi kapcsolatok fejlesztésével párhuzamosan a KKP szeretné helyreállítani a pártkapcsolatokat is a kelet-európai kormánypártokkal.⁵⁹

Noha az ideológia másodlagos szerepet játszott a kínai külpolitika alakításában, a kínai és kelet-európai belpolitikai fejlemények közös ideológiai alapjaira történő hivatkozás a kínai propaganda részét képezte. A nemzetközi kommunista mozgalomba történő bekapcsolódási szándék egyértelmű jeleként Kína 1983-ban elismerte az addig csupán kelet-európai államokként aposztrofált országok szocialista jellegét. Azt azonban nem győzték hangsúlyozni Pekingben, hogy „a pártközi és az államközi kapcsolatok jellege más, és külön kategóriába tartoznak”.⁶⁰

1984-ben a kínaiak felvetették, hogy saját költségen fiatal kádereket küldénének Magyarországra és az NDK-ba. Mindkét ország kifejezte hajlandóságát a

56 Iván László nagykövetség jelentése (előadó: Jolsvai Sándor): Kína és az európai szocialista országok kapcsolatai. Peking, 1986. jan. 29. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-00978-1986.

57 A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Berlin, 1981. aug. 28. MOL XIX-J-1-j-Kína-25-005361-1981.

58 A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Peking, 1982. febr. 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-001466/1-1982. ; A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Peking, 1982. márc. 3. MOL KüM TÜK XIX-J-1-j-Kína-103-001466/2-1982.

59 A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Stockholm, 1983. ápr. 28. MOL XIX-J-1-j-Kína-25-003008-1983.

60 Foreign Contacts of the Communist Party. Beijing Review 1984. okt. 15. 19–20. Idézi: G. Rozman: i. m. 123.

küldöttség fogadására.⁶¹ A *Kínai Kommunista Ifjúsági Szövetség* viszont nem kapott meghívást az 1985-ös moszkvai *Világifjúsági Találkozóra*.

A magas szintű pártkapcsolatokra vonatkozó első kínai kezdeményezésre 1984-ben került sor. Magyarországi útja előtt Ho Kang mezőgazdasági miniszter, aki egyben a KKP KB tagja is volt, azt kérte, hogy „megfelelő helyen és szinten e funkcióját is figyelembe véve” találkozóra is sor kerülhessen.⁶² 1985-ben a KKP KB táviratban üdvözölte a *Magyar Szocialista Munkáspárt* XIII. kongresszusát, Hu Jao-pang pártfőtitkár pedig gratuláló táviratot küldött Kádár Jánosnak főtitkárrá választása alkalmából. Az *Új Kína Hírügynökség* közlönytudósítót delegált a kongresszusra, hogy az állandó tudósító munkáját segítse. Ezzel szemben a kínai párt az SZKP 1986 februárjában megtartott XXVII. kongresszusára nem küldött delegációt, mivel a szovjet párttal nem tartott fenn hivatalos kapcsolatot.

A fent említett négy alapelv szellemében a kínaiak 1986-ban fogalmazták meg a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatokat részükről meghatározó „három tisztelet” politikáját. E politika szerint a KKP tiszteletben tartja a kelet-európai kormánypártok bel- és külpolitikáját, valamint az SZKP-hoz fűződő különleges viszonyát.

Az évtized második felére a feltételek megértek a látványosabb lépések megtételére is. Ezekhez hozzájárult az SZKP XXVII. kongresszusán meghirdetett új irányvonal, Gorbacsov vlagyivosztoki beszéde, valamint az a kínai stratégia, amely növelte a Szovjetunióra kifejtett nyomást a további engedmények kicsikarása érdekében. A KKP külpolitikájában a legjelentősebb lépés a kapcsolatok újrafelvétele volt a kelet-közép-európai szocialista országok kormánypártjaival.

Elsőként Erich Honecker látogatott el Kínába 1986 októberében. A Csao Ce-janggal folytatott találkozásán a kínai miniszterelnök a közös pontokat emelte ki, amelyekre a további kapcsolatok épülhettek. Hangsúlyozta, hogy mindkét államban a szocializmust építik, és a nép javáért, az emberek életszínvonalának emeléseért dolgoznak.⁶³ A legfőbb kínai vezető, Teng Hsziao-ping kijelentette, hogy mivel a pártkapcsolatok hivatalos megszakítására sosem került sor, ezért a kapcsolatok újbóli felvétele nem a megfelelő kifejezés a helyzet leírására.⁶⁴

61 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1984. ápr. 20. MOL XIX-J-1-j-Kína-26-002662-1984.

62 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1984. jún. 18. MOL XIX-J-1-j-Kína-55-0081/4-1984.

63 Niederschrift über das Gespräch Erich Honeckers mit dem Mitglied des Ständigen Ausschusses des Politbüros des ZK der KP Chinas und Ministerpräsidenten der Volksrepublik China, Genossen Zhao Ziyang, am 22.10.1986, 15.00 Uhr. Ld. Die DDR und China 1949 bis 1990. Hrsg. Werner Meißner. Berlin, 1995. 376.

64 Niederschrift über die Begegnung des Generalsekretärs des ZK der SED und Vorsitzenden des Staatsrates der DDR, Genossen Erich Honecker, mit dem Vorsitzenden der Zentralen Beraterkommission der KP Chinas, Genossen Deng Xiaoping, am 23.10.1986 im Gebäude des NVK der VR China. Ld. Die DDR und China i. m. 376.

Honeckert Wojciech Jaruzelski követte, majd 1987-ben Kádár János, Lubomir Strougal csehszlovák miniszterelnök, és végül Todor Zsivkov következett.⁶⁵ Csao Ce-jang miniszterelnök és megbízott pártfőtitkár 1987 júniusában tett, öt országot érintő körútjával viszonzta a látogatásokat.⁶⁶

Gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok

A nyolcvanas évek elején Kína külkereskedelmének kétharmadát Japánnal, Hongkonggal, az Egyesült Államokkal és Nyugat-Európával bonyolította, míg a fejlődő kapitalista országok részesedése a kínai külkereskedelemből 20 százalék körüli volt. Az európai szocialista országok részesedése Kína külkereskedelmi forgalmából 3–4 százalék körül mozgott, ami az évtized közepére 8–9 százalékra nőtt.⁶⁷ Az első helyen a Szovjetunió állt, majd az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia következett, Magyarország csak Bulgáriát előzte meg. Magyarország külkereskedelmi forgalmából 1979–1980-ban Kína részesedése nem érte el az 1 százalékot, Bulgária esetében pedig 0,4 százalék volt az arány. Ráadásul a hazai gazdasági gondok következtében 1979-ben a magyarok csupán az éves kereskedelmi tárgyalásokon megállapított export keretösszeg 85 százalékát tudták teljesíteni.⁶⁸

A kereskedelmi kapcsolatok jelentéktelensége ellenére Kína a nyolcvanas évek elején azt hangsúlyozta, hogy a nyitás politikája a szocialista országokra is vonatkozik. 1980 decemberében az állami vezető gazdasági szervek közös értekezletet tartottak, amelynek célja a Kína és a Kelet-Közép-Európa közötti hosszú távú gazdasági együttműködés terveinek egyeztetése volt. A pekingi vezetés minden olyan kezdeményezést szívesen fogadott, amely meghaladta a hagyományos kereskedelem kereteit. A kínaiak tisztában voltak azzal, hogy a szocialista országok nem bővelkednek tőkében, ezért készek voltak a technológia-transzfer fogadására is.

A gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok mindvégig fontos szerepet játszottak Kína fejlődésében. Madelyn Ross amerikai közgazdász szerint „Kína külkapcsolatai mögött a mozgatóerő – Kína erősebb, modernebb, önmagára támaszkodóbb országgá tétele – sosem változott. 1949 óta az volt az alapelv, hogy a kereskedelem, később pedig a külföldi segítség és a közvetlen tőkebefektetés

65 Kádár utolsó „nagy utazásán” 1987. okt. 10–14. között látogatott Kínába. Kádár első hivatalos útja, ahol a magyar pártot képviselte, szintén Kínába vezetett. 1956 szeptemberében ő volt a KKP VIII. kongresszusán részt vett MDP-delegáció vezetője.

66 Csao kísérete 40 főből állt. Tagja volt a KKP KB Központi Irodájának vezetője, Ven Csia-pao (jelenlegi miniszterelnök), Csien Csi-csen külügyminiszter, a külkereskedelmi miniszter és több mint két tucat újságíró.

67 Iván László nagykövet jelentése (előadó: Jolsvai Sándor): Kína és az európai szocialista országok kapcsolatai. Peking, 1986. jan. 29. MOL XIX-J-1-j-Kína-103-00978-1986.

68 Külügyminisztérium, IV. Területi Főosztály, Kínai referatúra, Bulyovszky László feljegyzése, Budapest, 1980. okt. 14. MOL XIX-J-1-j-Kína-116-001794/3-1980.

Kína modernizációját szolgálhatja azzal, hogy biztosítja a lehetőséget a szükséges áruk beszerzésére és megteremti a nemzeti ipar széles alapját.” Az a megjegyzése azonban, hogy „a külkereskedelem és a befektetés elsősorban gazdasági és nem politikai célokat szolgált”, csak részben igaz.⁶⁹ Kína és a nyugati kapitalista országok gazdasági kapcsolataiban 1960 után következett be a fellendülés. Akkor, amikor a Moszkva és Peking közötti nézeteltérések már a két fél gazdasági együttműködését is érintették. Kelet-Közép-Európa esete szintén azt bizonyítja, hogy a gazdasági kapcsolatok alakulása elválaszthatatlanul összefügg a politikával, sőt a gazdasági kapcsolatok alakítása a politikai kapcsolatok egyik eleme volt.

Mivel a kereskedelmi kapcsolatok egyik fél számára sem voltak elsődlegesen fontosak, azok változása a szovjet tömb és Kína politikai viszonyainak alakulását követte. A nyolcvanas évek elején, a politikai kapcsolatok javulása idején a gazdasági együttműködés jelentős bővülésnek indult. Igaz, hogy addigra a gazdasági együttműködés önmagában is egyre fontosabbá vált mind Kína, mind a szovjet tömb országai számára. Miután a kínaiak felmérték a kelet-közép-európai gazdaságok állapotát és az együttműködés lehetséges területeit, meglehetősen pontos elképzelésekkel rendelkeztek a továbblépésről. A Pekingben dolgozó magyar diplomataik szerint a kínaiak különösen a gazdasági kapcsolatok és a tudományos-technikai együttműködés azon területei iránt érdeklődtek, amelyek hozzájárulhattak ipari és hadiipari potenciáljuk növeléséhez. Emellett arra is felhasználták az egykori barátaikkal fenntartott kereskedelmi kapcsolatokat, hogy új ismeretekhez jussanak, és gyakorlatot szerezzenek a kereskedelmi tárgyalásokban.

Bár Moszkvában továbbra is a kínai differenciáló politika részének tekintették a kereskedelmi kapcsolatok szélesítését, a nyolcvanas évek közepére a kínaiak már nem kapcsolták össze szorosan az üzletet politikai célokkal. A kereskedelmi keret-megállapodásokat évente a külkereskedelmi minisztériumok kötötték meg, de azokat tartalommal az év folyamán a vállalatok töltötték meg. Az ötvenes években létesített ipartelepek felújításában és modernizálásában Peking fontos szerepet szánt az eredeti szállítóknak, a Szovjetunióknak és szövetségeseinek. A rekonstrukcióban a kapitalista országok nem kívántak részt venni.⁷⁰ Kína ismét a kisebb országoknál kezdeményezett, jó egy évvel korábban, mint ahogyan a kérdést közvetlenül a Szovjetunióknak felvetette volna.⁷¹

A közvetlen és céltudatos kínai magatartást jól illusztrálja az a mód, ahogyan megszervezték és végrehajtották az első jelentős gazdasági küldöttség európai programját. 1984 tavaszán, a látogatást megelőzően a kínai hatóságok tájé-

69 *Madelyn C. Ross*: China's International Economic Behavior. In: *Chinese Foreign Policy* i. m. 435–452.

70 A magyar nagykövetség jelentése: Információk Petrov bolgár külkereskedelmi minisztériumi osztályvezetőtől. Szófia, 1984. ápr. 13. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-001148/4-1984.

71 Az ötvenes években elsősorban szovjet segítséggel épült kínai ipari létesítmények rekonstrukciójában való szovjet részvétel kérdése először 1983 szeptemberében merült föl Kapica és C sien Csi-csen tárgyalásain.

koztatták az öt ország képviselőit a látogatás céljáról.⁷² A külügyminisztérium illetékes osztályvezetője külön is találkozott a nagykövetekkel, és felhívta a figyelmüket arra, hogy Csü Zsung-csi, az *Állami Gazdasági Bizottság* elnökhelyettese döntéshozatali felhatalmazással rendelkezik, ezért a látogatás sikere szempontjából rendkívül fontos, hogy a lehető legjobb benyomást tegyék a küldöttségre.⁷³ Csü személyesen is találkozott az öt nagykövettel, és arról tájékoztatta őket, hogy a látogatás fő célja az együttműködés árucseré kereteit meghaladó lehetséges területeinek feltérképezése.⁷⁴ Mivel a kínaiak tisztában voltak azzal, hogy a megcélzott országok minden lépésüket egyeztetik Moszkvával, a látogatás alkalmasnak kínálkozott annak kipuhatolására is, hogy a szovjetek hajlandóak lennének-e technológiai együttműködésre Kínával.⁷⁵ A keletnémetek már egy évvel korábban eljuttatták a kínaiakhoz a saját javaslatukat, de választ nem kaptak. Berlinben viszont a küldöttség egy új javaslatcsomaggal állt elő, amely a korábbi német javaslat egyetlen pontját sem tartalmazta.⁷⁶ A delegátusok Magyarországon tizenhárom ipari létesítményről tárgyaltak, és olyan vállalatokat látogattak meg, amelyek hasonlóak voltak a felújításra váró gyárakhoz.⁷⁷

1985–1986-tól, a formális diplomáciai kapcsolatok és kommunikációs csatornák kialakításával és a pártkapcsolatok helyreállításával párhuzamosan a Kínával folytatott kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok is látványos növekedésnek indultak. A kereskedelem volumene a térség egészét tekintve majdnem megduplázódott. A növekedés üteme jelentősen meghaladta Kína teljes külkereskedelmi forgalmának

72 Bartha Ferenc levele Roska István külügyminiszter-helyettesnek. Budapest, 1984. febr. 10. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-001148/1984.

73 Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1984. febr. 27. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-001584-1984.

74 A magyar nagykövet szerint Csü „tájékozott vezető, aki nagyon nyitott és határozott a tárgyalásokon. Ez az ember különleges figyelmet érdemel.” Iván László nagykövet rejtjeltávirata. Peking, 1984. márc. 20. MOL XIX-J-1-j-Kína-53-001098/4-1984. – Csü Zsung-csi (1928–) 1987–1991: Sanghaj polgármestere és párttitkára, 1993–1998: miniszterelnök-helyettes, 1998–2003: miniszterelnök.

75 Csü magyarországi útjával egy időben magyar autóipari küldöttség látogatott Kínába. A delegáció beszámolója szerint a kínaiak nem akartak nagyobb tételben buszokat vásárolni, hanem csak a licenc megvásárlása iránt érdeklődtek. Saját buszokat akarták előállítani, és a lehető legkevesebbet importálni. A kínaiak a buszgyártás modernizációját várták Magyarországtól. Elképzeléseik szerint odáig egyetlen gyár magyar közreműködésű rekonstrukcióján vezetett volna az út, a továbbiakban már a megszerzett tudás birtokában maguk újították volna fel a többi gyárat és üzemet. Ld. Magyar járműipari (autóipari) küldöttség Kínában, 1984. március 30.–április 18. Budapest, 1984. ápr. 25. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-53-001816/2-1984.

76 A magyar nagykövetség jelentése. Berlin, 1984. márc. 1. MOL XIX-J-1-j-Kína-50-001401/1-1984.

77 A magyar nagykövet arról számolt be, hogy külügyminisztériumi és külkereskedelmi minisztériumi források szerint Csü magyarországi programját és az ottani fogadtatást messze a legjobbnak értékelte. Az iraton a magyar külügyminisztérium illetékesének kézzel írott megjegyzése: „Mi vagyunk Közép-Európa legkiválóbb programszervezői. Csak ne együnk meg minden bókot!” A magyar nagykövetség rejtjeltávirata. Peking, 1984. máj. 21. MOL XIX-J-1-j-Kína-53-001098/6-1984. Magyarország ugyan mutatott érdeklődést a magyar gépekkel felszerelt gyárak rekonstrukciójában, ám végül egyetlen közös vállalkozás sem jött létre.

növekedését, bár abszolút értékét tekintve a kínai–kelet-közép-európai kereskedelmi forgalom a japán relációhoz, vagy a nyugati országokkal folytatott kereskedelmi forgalomhoz képest továbbra is másodlagos jelentőségű volt, és elmaradt a szovjet–kínai kereskedelmi forgalom mértékétől is.⁷⁸

1989 – a reformközösség vége

1989 tavaszán a reformközösség még összekötő kapocs volt Magyarország és Kína kapcsolataiban. A kínai pártban és a szélesebb politikai közvéleményben általánosan elfogadottá vált az az értékelés, amely szerint a szocializmus fejlődésének fő tendenciáját a reformok jelentik. Hasonló volt a magyar vélemény is. A pekingi nagykövetség szerint „a kínai politikai reformtörekvésekre való utalás a jövőben is felhasználható a magyar politikai reform általános nemzetközi környezetének formálásában, az általános reformközösség gondolatának fenntartása a jövőben is lehetséges lesz”.⁷⁹ Februárban, amikor a kínai vezetés már úgy vélte, hogy a reformban leginkább érintett országok (Lengyelország, Magyarország és Jugoszlávia) visszavonhatatlanul elindultak a társadalmi pluralizmus tudomásul vételének útján, még napirenden volt Grósz Károly pártfőtitkár kínai látogatása, áprilisban pedig Berecz János, a PB tagja, a KB ideológiai és propaganda-ügyekkel foglalkozó titkára készült Kínába.⁸⁰

78 A Kínai Népköztársaság fő kereskedelmi partnerei 1986-ban (milliárd USD)

	Összeg	Változás 1985-höz képest (%)	Export	Változás 1985-höz képest (%)	Import	Változás 1985-höz képest (%)
Japán	13,6	n. a.	4,3	n. a.	9,25	n. a.
Hongkong és Makaó	11,9	+6,4	7,75	+30	4,16	-20
Európai Közösség	8,34	+7,6	2,63	+10	5,75	+2,8
Amerikai Egyesült Államok	5,81	-17,3	2,4	-6,7	3,33	-23,7
Szovjetunió	2,6	+39,2	1,19	+23,9	1,41	+55,4
Kelet-közép-európai szocialista országok	2,48	+74,5	1,08	+55,1	1,4	+93,2

Forrás: Tájékoztató a kínai külkereskedelemeről. Peking, 1987. máj. 4. Supplement to the summary of Chinese foreign trade. MOL KüM TÜK XIX-J-1-j-Kína 57 002901/1987.

79 Németh Iván nagykövet szigorúan titkos jelentése (előadó: dr. Mészáros Sándor, Kusai Sándor): A magyarországi politikai folyamatok megítélése Kínában. Peking, 1989. febr. 21. MOL XIX-J-1-j-Kína-1,2-0073/4-1989.

80 Grósz látogatására Jaruzelski szeptember–októberi kínai útját követően, nov. második felében akartak sort keríteni. Németh Iván nagykövet rejtjeltávirata, N° 27.: Kínai vélemények a lengyel és a magyar reformról (Jaruzelski kínai látogatási terve). Peking, 1989. febr. 1. MOL XIX-J-1-j-Kína-1,2-00984-1989.

Peking a lengyel és magyar átalakulási folyamat felgyorsulása idején is a jól ismert álláspontjának megfelelően reagált, vagyis tudomásul vette, hogy a szocializmusnak nincs egységes modellje, és az egyes országok konkrét feltételeinek függvénye, hogy a társadalomban kialakult érdektagoltság egypárti vagy többpárti formációban jut-e kifejezésre. A kínaiak csupán azt tartották elengedhetetlen feltételnek, hogy az általános szocialista orientáció fenntartása érdekében a párt vezető szerepének továbbra is érvényesülnie kell.⁸¹

A kelet-közép-európai rendszerváltások idején lezajlott kínai események fordulópontot jelentenek a térség és Kína kapcsolataiban. A szocialista világ megszűnésével egy időben ugyanis a kínai vezetés úgy döntött, hogy az egyre szélesedő, politikai színezetet is öltő elégedetlenségnek erőszakkal vet véget. 1989. június 4-én – azon a napon, amikor a korlátozottan szabad lengyelországi választásokon a *Szolidaritás* elsöprő győzelmet aratott – a kínai *Népi Felszabadító Hadsereg* egységei vérbe fojtották a diákok által elindított tömegmozgalmat. A KKP számára ugyanis a politikai stabilitás a sikeres gazdasági reformok elengedhetetlen feltétele, még akkor is, ha a stabilitás diktatórikus eszközökkel teremthető meg.

A május–júniusi események, illetve azok kínai értékelése következtében a reformközösség mint közös elvi alap megszűnt, a magyar reform jellege miatt inkább ellenszenvessé vált a kínai vezetés számára. Miközben Magyarország a többpárti demokrácia felé haladt, Kínában visszarendeződés következett be. A szocialista rendszer fenntartása mellett a KKP vezető szerepét megerősítették, a reformokat visszafogták. Június 4-ét követően a kelet-európai reformok Kínában arra szolgáltak példaként, hogy a gyenge uralkodó pártok hogyan veszíthetik el hatalmukat. A folyamatokat szorosán követő KKP és a hadsereg arra a következtetésre jutott, hogy minden eszközzel meg kell akadályozni a szocializmus pozícióinak feladását és ellen kell állni a békés evolúció útján történő társadalmi rendszerváltásra irányuló törekvéseknek.⁸² Novemberben a pekingi magyar nagykövet már arról írt, hogy „az európai szocialista országok többségében zajló politikai változások [...] illetve a »szocialista megújulás« kínai értelmezése között Lengyelország és Magyarország esetében már áthidalhatatlan az ellentmondás.”⁸³

A Tienanmen téri eseményekre adott kelet-közép-európai válaszok attól függően különböztek egymástól, hogy az adott ország 1989 közepén mennyire volt a reformok híve. A Szovjetunió belügynek tekintette a történeteket, az NDK, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, a KNDK, Kuba és Vietnam támogatta a hi-

81 Németh Iván nagykövet rejteltávirata, N° 28.: Kínai vélemények a magyar (kelet-európai) reform(ok)ról. Peking, 1989. febr. 1. MOL XIX-J-1-j-Kína-1,2-0073/2-1989.

82 Németh Iván nagykövet rejteltávirata, N° 281.: A KKP álláspontja a szocializmus pozícióinak védelméről (a kínai hadsereg politikai főcsoportfőnökének helyettese lengyel partnerének a lengyel és magyar változásokról). Peking, 1989. okt. 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-1,2-002063/2-1989.

83 Németh Iván nagykövet rejteltávirata, N° 323. Pekingi nagykövetünk értékelése a kínai külpolitikáról a máltai szovjet–USA csúcs előtt. Peking, 1989. nov. 30. MOL XIX-J-1-j-Kína-10-001419/5-1989.

vatalos kínai „ellenforradalom” verziót. Lengyelország és Jugoszlávia a Szovjetunióhoz hasonlóan belügynek nyilvánította az eseményeket és alapvetően semleges álláspontot foglalt el. Csak Magyarország ítélte el hivatalosan a vérontást. A magyar kormány 1989. június 7-én kiadott nyilatkozatában megdöbbenésének adott hangot a „tragikus események” kapcsán, amelynek következtében „nagyon sok ártatlan ember esett áldozatul”. Megjegyezte, hogy „a magyar nép keserű történelmi tapasztalatok és tanulságok birtokában meggyőződéssel vallja, hogy eszmék és politikai álláspontok ellen fegyverekkel és erőszakkal fellépni értelmetlen és nem vezethet megoldáshoz”, valamint hangsúlyozta, hogy az „általános alapvető emberi jogok” tiszteletben tartása nem lehet kizárólagos belügye egyetlen országnak sem”.⁸⁴

Összefoglalás

A magyar–kínai kapcsolatok rendezése és a kelet-európai rendszerváltozás ugyanannak a – szovjetunióbeli változások által indukált – folyamatnak a része. A nyolcvanas évek közepén a szovjet tömb országai azért rendezhették kapcsolataikat Kínával, mert a Moszkva és Peking közötti fokozatos politikai közeledés lehetővé tette azt. Moszkva politikájában a változás Gorbacsov hatalomra kerülésével indult meg, amikor a Szovjetunió a belső problémái kezelése mellett nem érzett már elég erőt ahhoz, hogy birodalmának kelet-európai részeit, valamint a Kína nemzeti érdekeit és nemzetbiztonságát közvetlenül érintő ázsiai érdekeltégeit megtartsa.

A szovjet–kínai közeledést és a viszonylagos önállóságot kihasználva mind a szovjet tömb országai, mind Kína örömmel vették fel újra a kapcsolatot. Magyarország a nyolcvanas évek elején élen járt a kapcsolatok bővítésében. A kelet-európai átalakulási folyamat azonban nem állt meg a szocialista rendszer reformjánál, hanem az évtized végén megindult a plurális demokráciává történő átalakulás. A nyolcvanas évek második felében a kínai vezetés is kilátásba helyezett politikai reformokat, ám a gazdasági problémák és a vezetésen belüli ellentétek következtében 1989 tavaszára kialakult válsághelyzetben leállította a reformokat, majd később is lassította a változások ütemét.

A Szovjetuniónak és személyesen Mihail Gorbacsov pártfőtitkárnak kulcs szerepe volt a folyamatok alakításában. Kelet-Közép-Európában azzal, hogy nagyobb szabadságot biztosított a csatlósállamoknak saját sorsuk alakításában, Kínában pedig példaként szolgált arra, hogy milyen – pozitív és negatív – következményekkel jár a gazdasági és politikai reformok egyidejű bevezetése. Gorbacsov politikája megteremtette a térség országai és Kína közötti kapcsola-

⁸⁴ A Magyar Népköztársaság kormányának nyilatkozata a Kínai Népköztársaság fővárosában lezajlott összecsapásokkal kapcsolatban. Budapest, 1989. jún. 7. Ld. Magyar Külpolitikai Évkönyv 1989. H. n., 1989. 241.

tok rendezésének lehetőségét és megfelelő körülményeket teremtett a kelet-közép-európai radikális változások végrehajtásához.

Kelet-Közép-Európa, különösen Magyarország önmagában másodlagos szerepet játszott a kínai külpolitikában, és a Kínával fenntartott kapcsolatok a térség országai számára sem voltak elsődlegesen fontosak. Kína számára a térség fontossága abból eredt, hogy az a II. világháború után a szovjet befolyási övezetté, majd a negyvenes évek végétől a szocialista világ részévé vált. A kínai külpolitika ugyanis a térség egyes országaival és egészével fenntartott kapcsolatait a szovjet–kínai viszonyok alárendelte alá. A régió országainak a Szovjetunióval fenntartott különleges viszonya következtében Kína differenciált politikával az (akár látszólagos) egységük megbontására törekedett. A Szovjetunióval szoros együttműködő országokat nem tekintette függetleneknek, ezért a szovjet–kínai viszony hullámzásai közvetlen hatással voltak az egyes országok és Kína kapcsolataira is.

Ugyanakkor a kínai–kelet-közép-európai viszonyrendszer a szovjet–kínai viszonyt közvetlenül befolyásoló tényező is volt. Mindkét nagyhatalom közvetítőként használta a térség országait. A kínaiak számára ezen országok különleges fontossága egyrészt abból eredt, hogy felhasználhatták őket a Moszkvára gyakorolt nyomás eszközeiként, másrészt abból, hogy a hazai propagandában a rájuk történő hivatkozással erősíthették az ország szocialista identitását és legitimálhatták a párt új politikáját. Ráadásul Peking különleges érdeklődést mutatott a kelet-közép-európai gazdasági és politikai reformok tapasztalatai iránt.

A nyolcvanas években a Magyarországon és Kínában zajló társadalmi és gazdasági reformok irányukat és szándékaikat tekintve nagyban hasonlítottak egymáshoz. A reformfolyamat, amely kezdetben párhuzamosnak tűnt és mindkét fél számára hivatkozási alapként szolgált a kapcsolatok rendezésekor, 1989-re egymástól gyökeresen különböző politikai megoldásokhoz vezetett. Az egykor összetartó erő a különbségek és ellentétek forrásává vált.

1989 fordulópont Kína és a térség országainak kapcsolataiban. A rendszerváltásokat követően a kétoldalú kapcsolatok politikai alapjai megrendültek. Magyarország kül- és gazdaságpolitikájában a nyugati orientáció kizárólagossága következtében a Kínával fenntartott kapcsolatok teljes érdektelenségbe süllyedtek. A rendszerváltást követően jó egy évtizeden keresztül a magyar kormányok nem tekintették releváns kérdésnek a Kínával fenntartott kapcsolatokat, még a Kínai Népköztársasággal fenntartott diplomáciai kapcsolat megszakításának lehetősége is felmerült. A volt szovjet tömb országai közül Magyarország volt az első, amely hozzájárult ahhoz, hogy ott Tajvan hivatalos kereskedelmi képviseletet nyithasson.

PÉTER VÁMOS

“CHINA IS CHANGING. IT SEEMS THAT WE MUST CHANGE, TOO.”

SINO-HUNGARIAN RELATIONS IN THE 1980S.

China's relations with the Soviet Union's closest East Central European allies constitute a special aspect of Sino-Soviet relations. East Central Europe in itself played a secondary role in Chinese foreign politics. The importance of the region stems from the fact that it became part of the Soviet-dominated socialist world after 1948-49. Chinese foreign policy considered relations Soviet bloc countries as a derivative of Sino-Soviet relations. China followed a differentiating and differentiated policy toward these countries. States closely cooperating with the Soviet Union were not considered as fully independent by China, therefore the twists and turns of Sino-Soviet relations had a direct effect on them as well.

In the 1980s, Beijing identified states as friendly, unfriendly, or hostile, based on their relations with the People's Republic of China and their attitudes toward China's enemy, in the case of East Central Europe the Soviet Union. The Democratic People's Republic of Korea (North Korea), Yugoslavia, and Romania belonged to the category of "friends;" the Soviet Union, Cuba, Vietnam, Laos, and Mongolia were labeled as "enemies". The third group included five East Central European socialist countries: Bulgaria, Czechoslovakia, the GDR, Hungary, and Poland, which, according to the Chinese, "did not directly serve" the implementation of Soviet foreign policy goals, and their experiences in domestic reforms were useful for China in the solution of its economic tasks.

This paper focuses on this third group of countries. It deals with their role in the process of Sino-Soviet normalization and with the influence of the process of Sino-Soviet normalization on their relations with China. The paper consists of four parts. In the first part, I outline the general framework for Sino-East Central European relations by highlighting the major developments of Sino-Soviet relations in the period. This is followed by the introduction of the basic Chinese and Soviet considerations behind promoting, controlling, and developing Sino-East Central European relations. In the last part of the paper, I deal with the main characteristics and tendencies of Sino-East Central European relations, including the basic Chinese principles and policies, and the changes in Moscow's behavior vis-à-vis its allies. As the paper is based primarily on Hungarian party and Ministry of Foreign Affairs archival documents, it dwells into Sino-Hungarian relations in more detail.

Sino-East Central European relations in general and Sino-Hungarian ties in particular must be considered not only as a derivative of Sino-Soviet relations but also as an influencing factor therein. For China, the special importance of these countries stemmed from the fact that they could be used as a means to exert pressure on Moscow, but also in Chinese domestic propaganda to affirm China's socialist identity and to legitimize the Party's new policies. Furthermore, Beijing showed special interest in Hungary's experiences in economic reforms.

1989 is a turning point in Sino-East Central European relations. Following the systemic changes in East Central Europe, the political foundations of bilateral relations collapsed in a few weeks. As a result of the absolute dominance of Western orientation in the democratically elected government's foreign and economic policy, relations with China became irrelevant.